

ДАВНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (37) : 82-191

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.4.277>

Дмитро Пуховець*

ВИЯВ ХРИСТИЯНСЬКОЇ МОРАЛІ У «ПСИХОМАХІЇ» ПРУДЕНЦІЯ

Анотація: Метою статті є дослідження поеми «Психомакія» Пруденція у контексті релігійної та суспільно-політичної атмосфери Римської імперії на рубежі кінця IV – початку V ст. від Р.Х. Після прийняття антиязичницьких законів імператора Феодосія I на початку 390-х років християнство, нібито, остаточно перемогло старі культу. Але насправді християни відчували необхідність продовжувати боротьбу за свідомість язичників і своїх поверхових одновірців. Іншою проблемою були єреси – вчення Арія, Фотіна, Присцилліана, які підривали єдність християнської общини зсередини. «Психомакія» є алегоричною поемою про битву чеснот і вад у душі людини. Метою її написання було прославляння християнської моралі та світогляду, полемічна боротьба проти язичництва та єресей. Твір прославляє християнську етику, рясніє відсиланнями на Біблійну традицію. У той же час щодо форми поеми Пруденції багато в чому орієнтувався на класичну традицію, передусім «Енеїду» Вергілія. Поєднання унікального жанру, класичної традиції та християнського наповнення робить «Психомакію» унікальною пам'яткою доби переходу від античності до середньовіччя, яка допомагає краще зрозуміти сутність цієї доби та цього переходу.

Ключові слова: Римська імперія, Візантія, середньовіччя, література, християнство, язичництво

Постановка проблеми. Рубіж IV-V ст. від Р.Х. був важливим періодом для християнської релігії у Римській імперії, яка здобула перемогу над язичництвом. Після законів імператора Феодосія I початку 390-х років легальне функціонування старих релігій у державі стало неможливим. Але потрібно було виграти ще важливішу битву – за душі людей. Адже частина населення імперії продовжувала бути язичниками та виконувати традиційні обряди, навіть незважаючи на їх офіційну заборону. Та і для багатьох християн навернення було доволі номінальним, їх світогляд і моральні орієнтири продовжували зберігати багато рис язичництва. Підживлювала цю тенденцію традиційна антична художня література. Такі автори як Гомер і Вергілій, хоча їх наратив був просякнутий язичництвом, продовжували поважатися та вважатися класикою, вивчалися у системі граматичної та риторичної освіти, як латинської, так і грецької. Щоб остаточно перемогти в

---

* Пуховець Дмитро Сергійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5201-0396>; e-mail: pukhovets@knu.ua

боротьбі за душі цих поверхових християн офіційна релігія мала дати їм альтернативу – літературні твори, написані у християнському дусі, які в той же час були б в естетичному плані продовженням класичної традиції. Такі цілі, зокрема, переслідував у своїй творчості латинський християнський поет другої половини IV – початку V ст. Пруденцій. Найвідомішим і найбільш популярним за доби середньовіччя його твором була «Психомахія» («Битва в душі») – алегорична поема про битву чеснот і пороків у душі людини. Дослідження цього твору в контексті епохи, вивчення засобів, які використовував Пруденцій для донесення своїх думок до читача, є важливим завданням історичної науки.

Отже, *метою статті* є дослідження «Психомахії» Пруденція як першої християнської алегоричної поеми; ідей, які намагався донести автор, і засобів, якими він для цього користувався. У статті ставиться низка дослідницьких завдань, серед яких є наступні: проаналізувати життєвий шлях і літературну творчість Пруденція у контексті епохи, визначити структуру, сюжет і літературні особливості «Психомахії», дослідити особливості використання язичницької літературної традиції у творі Пруденція, розкрити значення християнських мотивів у першій латинській алегоричній поемі.

Історіографія та джерела. Головним джерелом для написання статті є сама «Психомахія» – поема, написана латинською мовою, що складається зі вступу на 68 рядків та основної частини на 915 рядків. Вона входить до збірки творів Пруденція, складених самим автором біля 405 р. Для вирішення завдань статті використані й інші твори з цього збірника, зокрема вступ до нього, *Praefatio* («Передмова»), де античний автор коротко у поетичній формі розповідає про своє життя. Твори Пруденція дійшли до нас приблизно у 320 рукописах¹. Дослідниця Д. Шанзер вважає, що «Психомахія» могла бути написана після 405 р. На підставі того, що поема не згадується у *Praefatio*, історикиня робить висновок, що вона могла бути додана до збірки пізніше, вже після її першопочаткового видання. Найбільш вірогідним часом написання поеми авторка вважає 408 р.² Втім, наведені аргументи не є абсолютними. Наприклад, відсутність згадок «Психомахії» у *Praefatio* може бути пов'язана з тим, що у поемі є власний вступ. Втім, ідеї пізнішого датування підтримують у своїх працях сучасні дослідники «Психомахії» М. Мастранджело та А. Пелттари³.

Для характеристики епохи використовується «Кодекс Феодосія», збірник імператорських едиктів IV – поч. V ст., складений за наказом імператора Феодосія II у 438 р. Особливий інтерес в контексті теми представляє 10-й титул 16-ї книги під назвою «Про язичників, жертвоприношення та храми», який дозволяє прослідкувати взаємовідносини язичництва та християнства на рубежі IV-V ст. При написанні «Психомахії» Пруденцій стилістично орієнтувався на класичну римську літературу, передусім «Енеїду» Вергілія, текст якої використано у статті. В той же час ідейна основа

---

¹ Див.: Альбрехт фон М. История римской литературы (пер. А. Любжина). В 3 т. Т. 3. Москва: Греко-латинский кабинет, 2005. С. 1492; Harris M. *Flesh and Spirits: the Battle Between Virtues and Vices in Medieval Drama Reassessed* // *Medium Aevum*. 1988. Vol. 57, No. 1. P. 58.

² Shanzer D. *Allegory and Reality: Spes, Victoria and the Date of Prudentius' "Psychomachia"* // *Illinois Classical Studies*. 1989. Vol. 14, No. 1/2. P. 360.

³ *Mastrangelo M. Prudentius' Psychomachia*. Routledge, 2022. P. 3; *Pelttari A. The Psychomachia of Prudentius. Text, Commentary, and Glossary*. University of Oklahoma Press, 2019. P. 24.

поеми Пруденція – християнства етика, що робить важливим використання в статті тексту Біблії та пізніших християнських авторів.

Оцінюючи історіографію, яка стосується найвідомішого твору Пруденція, в окрему групу слід виділити видання тексту та переклади «Психомахії». Сама праця є непростюю для читання, містить величезну кількість алюзій на язичницьку та християнську традиції. Тому перекладачі змушені супроводжувати свій переклад розлогими коментарями, які допомагають краще розкрити зміст поеми. При роботі над статтею використано латинський оригінальний текст «Психомахії», а також англійський та російський переклади⁴. Загалом же, історіографія питання представлена монографіями та статтями. Зокрема, постать Пруденція та його творчість зацікавили відомого дослідника Г. Буасьє в контексті останньої боротьби християнства та язичництва у його монументальній праці⁵. Хоча сама «Психомахія» не викликала великого інтересу у історика.

Приблизно в один час з Г. Буасьє, наприкінці XIX ст., монографію про творчість Пруденція написав П. Цветков⁶. Важливою віхою в контексті історіографії теми став вихід дослідження К. Льюїса. Цей автор відомий своїми літературними фентезійними романами, передусім це «Хроніки Нарнії». Але писав він і твори релігійного та філологічного характеру, до останнього жанру і належить «Алегорія любові»⁷. У цій праці Льюїс негативно відгукується про «Психомахію», саму поему вважає невдалою спробою розказати про боротьбу чеснот і пороків. Пізніші покоління дослідників «Психомахії», більш прихильні до праці Пруденція, часто використовують «Алегорію любові» як відправну точку своїх розмірковувань, свою апологію «Психомахії» ґрунтують на запереченні аргументів, приведених Льюїсом.

З більш сучасних дослідників «Битви в душі» можна виділити М. Сміта⁸. Автор намагався дослідити «Психомахію» у контексті епохи, зокрема, велику увагу він приділив ересям у християнстві IV ст. Одним з найбільших сучасних дослідників теми є М. Мастранджело, який не тільки здійснив переклад «Психомахії» англійською мовою, а й видав монографію, присвячену Пруденцію⁹ – її можна назвати одним із ключових досліджень на сьогодні. М. Мастранджело високо оцінює творчість Пруденція, пише, що історичні, моральні та політичні наслідки епічної поезії автора конкурують із досягненнями «Енеїди» Вергілія, яка формувала основний наратив римського суспільства протягом майже чотирьох століть¹⁰. У статтях висвітлюються окремі питання досліджуваної проблематики, такі як впливи окремих літературних творів на «Психомахію»¹¹ та деталі біографії

---

⁴ *Pelttari A.* The Psychomachia of Prudentius... 327 p.; *Mastrangelo M.* Prudentius' Psychomachia... 162 p.; *Пруденцій, Аврелій Клемент.* Сочинения (пер. Р. Шмаракіова). Москва: Водолей, 2012. 261 с.

⁵ *Буасьє Г.* Падение язичества. Исследование последней религиозной борьбы на Западе в четвертом веке (пер. М. Корелина). Москва: Типография Э. Лиснера, 1892. 584 с.

⁶ *Цветков П.* Аврелий Пруденций Клемент. Москва: Типография М. Волчанинова, 1890. 210 с.

⁷ *Lewis C.* The Allegory of Love. A study in Medieval Tradition. Cambridge University Press, 2013. 476 p. (вперше надрукована у 1936 р.).

⁸ *Smith M.* Prudentius' Psychomachia: a Reexamination. Princeton: Princeton University Press, 1976. 311 p.

⁹ *Mastrangelo M.* The Roman Self in the Late Antiquity. Prudentius and the Poetics of the Soul. The Johns Hopkins University Press, 2008. 259 p.

¹⁰ *Mastrangelo M.* The Decline of Poetry in the Fourth-Century West // *International Journal of the Classical Tradition.* 2009. Vol. 16, No. 3/4. P. 325.

¹¹ Наприклад: *Hanna R.* The Sources and Art of Prudentius' Psychomachia // *Classical Philology.* 1977. Vol. 72, No. 2. P. 108-115.

Пруденція¹². Але незважаючи на наявність доволі обширної історіографії, в проблематиці «Психомохії» залишається багато дискусійних і малодосліджених моментів. Та і в принципі, характеристика літературного твору в контексті епохи не передбачає його уніфікованої оцінки. Це дає можливість продовжувати дослідження у зазначеному напрямку.

Дискусія. Інформація про життя Пруденція є вкрай уривчастою. Ми знаємо про автора тільки те, що він сам забажав повідомити у своєму *Praefatio*. На рік народження натякають наступні рядки: «Забув давнього я Салію консула, в чію годину був мій перший день»¹³. Тут мова йде про Флавія Салію, який був консулом разом з Флавієм Філіппом у 348 р. Пруденцій був уродженцем Іспанії. Його «Перістефанон» («Про вінці»), збірник гімнів на честь святих, акцентує увагу саме на уродженцях Іберії. Автор часто з теплотою відгукується про півострів, а в одному з місць твору зараховує себе до числа іберійців, на яких поширюється покровительство іспанських святих¹⁴. За право бути батьківщиною Пруденція «змагаються» кілька міст, про які він відгукується з особливою теплотою у своїй творчості: Сарагосса, Калагурра, Тарракона¹⁵. Так, у «Перістефаноні» він пише «наша Калагурра»¹⁶.

Про свою молодість Пруденцій згадує, що вона «під дзвінкою різкою сльози лила»¹⁷. Тут міститься натяк на роки навчання. Треба сказати, що пізня античність успадкувала структуру освіти класичної доби, яка включала в себе початкову освіту, а далі навчання у граматики та ритора. Але крім структури освіта успадкувала і методи навчання, які включали побиття учнів (найбільше ними «прославився» вчитель Горація Орбілій). На це і вказує Пруденцій у приведений цитаті. Далі поет повідомляє про молоде життя, повне пороків і пристрастей, юність, осквернену «брудом і тиною»¹⁸. Згодом автор розказує про свою кар'єру світського чиновника, в якій він досяг помітних висот. Він був правителем двох «знаменитих міст»¹⁹. Це дуже розпливчате формулювання, яке залишає широке поле для інтерпретації. Безпосередньо управитель міста, *praefectus urbi*, був тільки в Римі і Константинополі. Можливо, мова йде про управління не містами, а провінціями. Хтось з дослідників вважав, що майбутній літератор управляв провінцією на Балканах – через несподівану теплоту, висловлену до міста Сісція у «Перістефаноні»²⁰. Хтось шукав сліди його кар'єрних кроків в управлінні однією з провінцій в Іспанії²¹. Далі у *Praefatio* Пруденцій туманно натякає до наближеність до імператора та високу посаду, отриману від нього. На нашу думку, мова не йде по те, що чиновник переїхав до Константинополя та продовжив свою кар'єру там. Скоріше, Пруденцій отримав один з почесних рангів (*clarissimus, spectabilis, illustris*), який давався високим чиновникам імперії. Ранг не означав виконання певних обов'язків, натомість означав належність до чиновницької еліти, давав право

¹² Наприклад: *Harries J. Prudentius and Theodosius // Latomus. 1984. T. 43. Fasc. 1. P. 69-84.*

¹³ *Prud. Praef. 24-25.*

¹⁴ *Prud. Perist. VI, 146.*

¹⁵ Див.: *Pelttari A. The Psychomachia of Prudentius... P. 3.*

¹⁶ *Prud. Perist. IV, 31*

¹⁷ *Prud. Praef. 7-8.*

¹⁸ *Prud. Praef. 12.*

¹⁹ *Prud. Praef. 17.*

²⁰ *Prud. Perist. VII; Див.: Пруденцій, Аврелій Клемент. Сочинения... С. 11.*

²¹ *Бусьє Г. Падение язычества... С. 305; Цветков П. Аврелий Пруденций Клемент... С. 26.*

потрапити до сенатського стану²². Наприкінці короткої віршованої автобіографії Пруденцій розказує, що коли до нього вкралася «сивина старості»²³, він відійшов від справ і присвятив життя прославленню Бога у християнському сенсі. Літератор пише у *Praefatio*, що на момент його складання (а значить і всієї збірки) йому йде 57-й рік. Тобто, склав збірку він у 405 році. Загалом, Пруденцій описує своє життя дуже художньо, використовуючи такі образи як троянди, які повертаються на луки після зимового холоду та льоду²⁴. Від читача він очікує такої ж емоційної реакції.

Як ці розрізнені мазки можна об'єднати в єдиний портрет особистості Пруденція? Ймовірно, ми бачимо перед собою представника провінційної аристократії: переважно представники цього стану могли отримати повноцінну освіту, зробити успішну чиновницьку кар'єру. Орієнтуючись на критичні пасажі Пруденція про свою молодість, дослідник П. Цветков вважав, що пройшла вона поза Церквою²⁵. На нашу думку, це надто сміливе твердження. Як зазначає Г. Буасье, у публічних сповідях було загальним місцем перебільшувати свої гріхи, тому не варто сприймати ці слова буквально²⁶. На момент смерті імператора Юліана у 363 р., яка знаменувала собою завершення спроби повернути язичництво у статус державної релігії, Пруденцію було біля 15 років. Все його свідоме життя супроводжувалося християнством як державною релігією. На язичництво накладалося все більше обмежень, відвертому язичнику неможливо було робити чиновницьку кар'єру. Коли Пруденцій згадує «бруд та тину» юності, скоріше він говорить про те, що був поверховим християнином, не дотримувався всіх канонів релігії. Як писав М. Сміт, Пруденцій, ймовірно, більшу частину свого життя був номінальним християнином, не занепокоєним духовним змістом християнства, якому було комфортно з традиційною язичницькою культурою²⁷.

Виглядає, що пік чиновницької кар'єри Пруденція прийшовся на правління імператора Феодосія I (379-395 рр.)²⁸. Правитель був родом з Іберії і за його урядування, як це часто було за часів пізньої античності, у державному апараті зроста частка вихідців з малої батьківщини імператора²⁹. Але в якийсь момент Пруденцій відчув марність державної служби та сильний потяг до релігії. Він йде у відставку; можливо, вона збіглася за часом з закінченням правління Феодосія³⁰. Надалі автор зосереджується на латинській поезії християнського характеру. Важливою подією цього періоду життя стає християнське паломництво до Риму, яке поет неодноразово згадує у «Перістефаноні: «В місті Ромула

---

²² Поп.: *Cunningham M. Contexts of Prudentius' Poems // Classical Philology. 1976. Vol. 71, No. 1. P. 56.*

²³ *Prud. Praef. 23.*

²⁴ *Prud. Praef. 26-27; Див.: Witke C. Prudentius and the Tradition of Latin Poetry // Transactions and Proceedings of the American Philological Association. 1968. Vol. 99. P. 513.*

²⁵ *Цветков П. Аврелий Пруденций Клемент... С. 22.*

²⁶ *Буасье Г. Падение язычества... С. 305.*

²⁷ *Smith M. Prudentius' Psychomachia... P. 38.*

²⁸ Таку думку поділяє більшість дослідників. Див., напр. *Harries J. Prudentius and Theodosius... P. 69.* Хоча А. Пелттарі вважає, що пік кар'єри Пруденція прийшовся на початок правління Гонорія, на період 395-400 рр. Див.: *Pelttari A. The Psychomachia of Prudentius... P. 4.*

²⁹ Так, за управління Валентиніана I та Валента, уродженців Паннонії, в бюрократичному апараті зроста кількість вихідців з цієї частини імперії. Див.: *Пуховець Д. Система суффрагія в римській імперії IV – першої половини VI століть // Старожитності Лукомор'я. 2022. № 2 (11). С. 46.*

³⁰ *Цветков П. Аврелий Пруденций Клемент... С. 29.*

Святих незліченні моці бачили ми»³¹. Більшість дослідників відвідання Риму Пруденцієм відносять до 402 р., вважаючи його ключовим моментом в усвідомленні своєї відповідальності як поета³². Античний автор висловлює своє захоплення базилікою Святого Павла, яка у всій своїй величі була відбудована біля 400 р. імператором Гонорієм³³. Втім, є і більш оригінальні ідеї: Дж. Харріс вважає, що відвідання Риму Пруденцієм відбулося у 391–395 рр.³⁴ У 405 р. літератор склав збірку своїх праць, причому, найімовірніше, помістив у неї не всі твори, написані за життя, а тільки ті, що відповідали меті його творчості останніх років – прославленню християнства. «Психомачія» розміщена автором у центрі збірки (що натякає на її важливість) і єдина має власний пролог³⁵. Після складання збірки про життя Пруденція нічого не відомо. З впевненістю можна сказати тільки те, що через певний час після цієї події він помер. У творчості автора ніде немає згадок про те, що він став ченцем. Вочевидь, Пруденцій залишався християнським мирянином³⁶.

Яка ж духовна атмосфера панувала в імперії у часи літературної діяльності Пруденція? Відправною її точкою стали закони Феодосія I початку 390-х років. Законами 391 р. було заборонено навіть входити до язичницьких храмів³⁷, робити будь-що, «що стосується богів та їх шанування»³⁸. Законом 392 р. заборонялося домашнє вшанування ларів і геніїв шляхом запалення перед ними вогню та пахощів³⁹. Цими законами, де-юре, було остаточно заборонене здійснення язичницьких ритуалів у Римській імперії. Сини Феодосія I Аркадій і Гонорій продовжили боротися із залишками язичництва. Так, у 399 р. вони наказали «без стовпотворіння та безладдя» по-тихому знищити язичницькі храми у сільській місцевості⁴⁰, втім, не наважившись зробити те саме у містах⁴¹. Але перемога християнства поки що була зовнішньою, язичників і поверхових християн в імперії залишалося ще багато. Язичництво зберігало вплив серед трьох груп населення: селян, старої аристократії та інтелігенції. Перші вірили, що традиційні язичницькі ритуали сприяють родючості⁴². Другі уособлювали язичництво зі славною римською історією, їх видатними предками. Треті (граматики, ритори) постійно стикалися з язичницькою тематикою у своїй викладацькій діяльності. Християнські автори різних жанрів (теологи, історики, літератори) на рубежі IV–V ст. відчують необхідність продовжувати боротьбу проти язичництва за душі людей. Історик Павел Орозій близько 417 р. закінчує свою «Історію проти язичників», догматично заточену проти старих вірувань. Повна назва монументальної праці Августина Блаженного – це «Про місто Боже проти язичників», написана вона у 413–426 рр.⁴³ Трохи раніше свою збірку видає Пруденцій.

---

³¹ Prud. Perist. XI, 1–2.

³² Smith M. Prudentius' Psychomachia... P. 65–66.

³³ Цветков П. Аврелий Пруденций Клемент... С. 30.

³⁴ Harries J. Prudentius and Theodosius... P. 73.

³⁵ Альбрехт фон М. История римской литературы... С. 1485.

³⁶ Cunningham M. Contexts of Prudentius' Poems... P. 56.

³⁷ CTh, 16.10.10.

³⁸ CTh, 16.10.11.

³⁹ CTh, 16.10.12.

⁴⁰ CTh, 16.10.16.

⁴¹ CTh, 16.10.18.

⁴² Jones A.H.M. The Later Roman Empire. 284–602. (In 3 vol.). Oxford: Blackwell, 1964. P. 940.

⁴³ Див.: Smith M. Prudentius' Psychomachia... P. 89.

Іншим ворогом християнства вже в середині пануючої релігії були ересі. Рубіж IV-V ст. може видатися доволі спокійним часом у цьому контексті. Аріанство було остаточно засуджене на Другому Вселенському Соборі 381 р. та почало втрачати популярність. Боротьба навколо наступної великої ересі, несторіанства, розпочнеться у 428 р. Але, тим не менше, ересей у цей час не бракувало. Все ще зберігало прибічників вчення Арія, яке вважало Бога Сина творінням Бога Батька. Зберігало прибічників, незважаючи на засудження, вчення Фотіна Сирмійського, який відкидав божественність Христа та виступав проти християнського догмату про Трійцю. Арія та Фотіна Пруденцій називає по імені серед еретиків у «Психомахії»⁴⁴. В Іспанії та Галлії було популярне вчення Присцилліана, яке поєднувало християнство, гностицизм і маніхейство та проповідувало суворий аскетизм. Ще одним ересіархом IV ст. був Аполлінарій Лаодкійський, який відкидав повноцінну людську природу Христа. Він вважав, що Христос мав людську душу та тіло, але не мав людського розуму, який замінював Божественний Логос⁴⁵.

Сенс своєї літературної творчості Пруденцій бачив у сприянні остаточної перемози правовірного християнства. Його мета не просто прославляти Бога, а навертати читача до християнства та змінювати цього читача⁴⁶. Твори зі збірника – *Praefatio*, «Психомахія» та «Перістефанон» вже згадувалися у статті раніше. «Перістефанон» – це не просто гімни на честь святих. На думку Дж. Метьюза, у цьому творі Пруденцій викладає не що інше як християнську альтернативу громадянському патріотизму язичницької імперії⁴⁷. Мученики стають героями та покровителями міст, їх заступниками перед Христом. Крім зазначених вище творів збірка містить й інші. Один з них – це «Катемеріон», збірник дванадцяти гімнів на релігійну тематику. Частина з них присвячена певній частині дня (світанку, початку трапези і т.п.), а частина – релігійним святкам (наприклад, Різдво, Богоявлення). Також у збірці присутні дві дидактичні поеми: «Апотеосіс» і «Гамартігенія». Перша викладає тринітарну догматику, а друга розповідає про походження гріха⁴⁸. Ще одним твором Пруденція був «Дігтохеон» («Подвійна їжа») – сукупність 49 чотиривіршів, написаних гекзаметром⁴⁹. Перша половина віршів присвячена подіям Старого Заповіту, друга частина – подіям Нового Заповіту.

Надзвичайний інтерес представляє твір Пруденція «Проти Сіммаха», розділений на дві частини. Історичним фоном для його написання були відомі події. У 382 р. імператор Граціан наказав прибрати з римської курії, де проводив засідання сенат, вівтар Перемоги, поставлений колись Августом. Більшість сенаторів на той момент становили язичники, і вони були вкрай незадоволені такими діями. Делегація на чолі Квінтом Аврелієм Сіммахом була відправлена до імператора, щоб домогтися відміни рішення. Але вона навіть не була прийнята правителем. Крім того, енергійну боротьбу проти сенаторів-язичників розгорнув Амвросій Медіоланський, один з найвпливовіших тогочасних єпископів. Але у 383 р. Граціан помер, і Сіммах звернувся до його молодшого брата Валентиніана II зі знаменитою

---

⁴⁴ Prud. Psych. 794.

⁴⁵ Детальніше про ересі часів Пруденція, див.: *Smith M. Prudentius' Psychomachia...* P. 72-89.

⁴⁶ *Mastrangelo M. The Roman Self in the Late Antiquity...* P. 169.

⁴⁷ *Matthews J. Western Aristocracies and Imperial Court AD 364-425.* Oxford: Clarendon Press. 1975. P. 148.

⁴⁸ Див.: *Пруденцій, Аврелій Клемент.* Сочинення... С. 16-17.

⁴⁹ *Цветков П. Аврелий Пруденций Клемент...* С. 246-247.

промовою на захист вітваря Перемоги та язичництва загалом. Амвросій, у свою чергу, звернувся до молодого правителя з двома листами з контраргументами⁵⁰. Подальший перебіг боротьби навколо вітваря Перемоги дебатується в історичній науці. Можливо, вітвар було відновлено узурпатором Євгенієм, який симпатизував язичництву. Але потім пам'ятка знову була прибрана Феодосієм I. Є ймовірність, що Сіммах у 402 р. ще раз звертався з приводу вітваря вже до імператора Гонорія⁵¹. У будь-якому разі, на момент формування Пруденцієм своєї збірки у 405 р. Сіммах вже помер і боротьба навколо вітваря Перемоги, ніби, вщухла. Але літератор включає твір «Проти Сіммаха» до збірника з причин, вказаних раніше: автор відчував, що боротьба за душі язичників триває й аргументи проти язичництва не втратили своєї актуальності. Щодо часу написання полемічної праці, то, на думку Дж. Харріс, перша промова була написана після перемоги Феодосія I на річці Фрігід 394 р. як своєрідний панегірик імператору, а друга була написана після перемоги над варварами при Полленції 402 р.⁵²

Дослідивши історичний фон написання «Психомахії», перейдемо до аналізу самого твору. Унікальність праці полягає в тому, що це перша у римській художній літературі алегорична епічна поема. Переслідує вона передусім дидактичні цілі⁵³. Сюжет поеми розгортається навколо боротьби між чеснотами та пороками у душі людини, між якими відбувається 7 послідовних битв. Структурно «Психомахія» складається з трьох частин. У вступі рефреном виступає історія прабатька християнства Авраама. Передусім Пруденцій фокусується на нападі царя Еламу на місто Содом, де жив онук Авраама Лот, якого захопили у полон. Тоді Авраам зібрав військо з 318 рабів, розбив ворога та звільнив полонених. На зворотному шляху Аврааму дає благословення «священик Божий та великомісний цар»⁵⁴ Мелхіседек – цар Саліма. Зрештою, Бог допомагає здійснити мрію Авраама: його дружина Сара народжує сина Ісаака⁵⁵. Ідея битви та мирного спокійного життя як нагороди за перемогу у цій битві є основною ідеєю «Психомахії», і цю ідею Пруденцій передає на прикладі Авраама.

Основна частина поеми представляє собою опис алегоричних битв між чеснотами та пороками. Дія «Психомахії» відбувається в не-просторі, який є цілком неідентифікованим. Як зазначає К. О'Хоган, битва за людську душу відбувається і всюди, і ніде⁵⁶. Описані наступні сім битв: 1) Віра проти Прихильності старим богам; 2) Сором'язливість проти Хтивості; 3) Терплячість проти Люті; 4) Смирненість проти Гордині. Перемоги Гординю Смирненості допомагає Доблесть; 5) Помірність проти Розкоші; 6) Розважливість проти Жадібності; 7) Віра проти Распрії, під маскою якої ховається Єресь. У фіналі поеми Віра та Згода виступають перед військом чеснот та наказують будувати храм душі, де живе Мудрість як запорука спокійного щасливого життя.

---

⁵⁰ *Cunningham M.* Contexts of Prudentius' Poems... P. 58.

⁵¹ *Shanzer D.* Allegory and Reality... P. 355.

⁵² *Harries J.* Prudentius and Theodosius... P. 79.

⁵³ *Альбрехт фон М.* История римской литературы... С. 1489.

⁵⁴ Prud. Psych. Praef. 40.

⁵⁵ Prud. Psych. Praef. 47-49.

⁵⁶ *О'Хоган С.* Prudentius and the Landscapes of Late Antiquity. Oxford University Press, 2016. P. 96.

Загалом, цікавим дослідницьким питанням є порівняння пороків у Пруденція зі списком семи смертних гріхів у християнстві⁵⁷. Серед сучасників Пруденція на тему найважливіших пороків писав Іоанн Кассіан⁵⁸. Але традиційний перелік смертних гріхів був сформований Папою Римським Григорієм I Великим (590–604) приблизно через 2 століття після Пруденція. Канонічні смертні гріхи це: 1) гордіня; 2) жадібність; 3) хтивість; 4) заздрість; 5) ненажерливість; 6) гнів; 7) лінощі. Загалом, бачимо подібність цих переліків. Явно відсутні у Пруденція тільки заздрощі та лінощі, їхні місця займають язичництво та ересь (це ще раз підкреслює полемічний характер твору).

Не всі дослідники «Психомехії» високо оцінили фабулу твору. Г. Буасьє уособлення «Психомехії» вважав холодними, а в алегоріях задоволення не знайшов⁵⁹. К. Льюїс вважав твір поганою поемою, а самого Пруденція нещасним поетом, який «розривається між епічною формулою та алегоричним змістом»⁶⁰. Льюїс задається риторичним питанням, як Смирненість може брати участь у битві і вважає, що кращою аналогією душевного життя була б не битва, а подорож. Втім, не всі сучасні дослідники такі критичні до Пруденція та його твору. М. Сміт у своїй монографії називає автора найкращим латинським поетом у проміжку часу від доби Августа до XII століття⁶¹. Ми, к свою чергу, теж візьмемо на себе сміливість не погодитись з всесвітньо відомим автором «Хронік Нарнії». Подорож була б кращою алегорією для опису періоду тривалого духовного зростання. Битва ж краще підходить для опису душевного стану в моменті: коли для людини з'являється певна спокуса, і вона починає шукати у собі чесноту, яка допоможе цієї спокуси уникнути. На нашу думку, на базовому рівні «Психомехія» саме про це. У контексті цієї дискусії згадується вираз, який приписується Х.Л. Борхесу, про всього чотири сюжети у світовій літературі: про облогу міста, про повернення додому, про пошуки, про жертвопринесення Бога. Перші два пов'язані між собою та походять з Гомера. Але для Пруденція як латиномовного автора зразком для наслідування був не Гомер, а Вергілій. Як зазначає М. Мастранджело, Вергілій зробив з Гомером те, що Пруденцій зробив з ним⁶². Важливий момент поеми полягає в тому, що перемога чеснот визначається не Божественною волею, а стараннями самої людини⁶³.

Які художні засоби використовує Пруденцій у своєму творі? Один з них – це опис зовнішності персонажів. Цікавий момент полягає у тому, що всі персонажі основної частини «Психомехії» жіночої статі. Чесноти – це діви, пороки – це жінки, або ж часто чудовиська з античної міфології, наприклад, фурії⁶⁴. Опис персонажу має краще пояснити особливості різних душевних станів. Головною є Віра, Пруденцій називає її царицею всіх чеснот⁶⁵. Її значення підкреслюється тим, що лише Віра приймає участь у двох поєдинках.

---

⁵⁷ Див.: Bloomfield M. A Source of Prudentius' Psychomachia // Speculum. 1943. Vol. 18, No. 1. P. 89–90.

⁵⁸ Pelttari A. The Psychomachia of Prudentius... P. 19.

⁵⁹ Буасьє Г. Падение язычества... С. 321.

⁶⁰ Lewis C. The Allegory of Love... P. 87.

⁶¹ Smith M. Prudentius' Psychomachia... P. XI.

⁶² Mastrangelo M. The Roman Self in the Late Antiquity... P. 16.

⁶³ Поп.: Kimminich E. The Way of Vice and Virtue: A Medieval Psychology // Comparative Drama. 1991. Vol. 25, No. 1. P. 77.

⁶⁴ Prud. Psych. 46, 96, 159, 551.

⁶⁵ Prud. Psych. 716.

Хоч Віра і цариця, її вигляд дуже простий: вона носить сільський одяг, її волосся не стрижене⁶⁶. Подібний опис характерний і для інших чеснот. Так, Смиренність озброєна лише одним дротиком⁶⁷. Цікавий момент полягає в тому, що єдиною героїнею, у якої є крила, у поемі є Надія⁶⁸. Пороки у Пруденція описані більш виразно. Наприклад, у Прихильності старим богам, жахливого чудовиська, з губ капає кров жертвних тварин⁶⁹. Гординя носить шикарну паллу (жіночу сукню), покриту зверху лев'ячою шкірою, її кучері розвиваються на вітру⁷⁰. Один з найбільш вдалий у художньому плані є опис Розкоші. Вона з'являється на битву на колісниці, нетверезою після безсонної ночі на бенкеті, розкидає навколо себе фіалки та троянди⁷¹. Жадібність несе з собою на поле бою важкі торби⁷².

Самі битви описуються по-різному. Найкоротша перша: Віра перемагає Прихильність старим богам дуже швидко. Як вже зазначалося, язичництво все ще було загрозою для християнства на час написання поеми. Але Пруденцій описував боротьбу в душі християнина, прообразом якої була його власна свідомість. І для нього особисто питання «язичництво чи християнство» вже не стояло – тому перемога Віри у першому поєдинку така легка. Надалі тривалість поєдинків зростає, перемога чеснотам у деяких з них дається за несподіваних обставин. У другому поєдинку Сором'язливість перемагає Хтивість більш-менш стандартно, у поєдинку один-на-один⁷³. А вже в третьому поєдинку Лють вбиває сама себе від роздратування через неможливість перемогти Терплячість⁷⁴. Гординя, нападаючи на Смиренність, потрапляє в яму, яку вирила Брехня⁷⁵. Добити Гординю Смиренності допомагає Доблесть⁷⁶ (Пруденцій розумів, що вбивати когось Смиренності буде явно не *comme il faut*). Розкіш потрапляє під колеса своєї колісниці, після чого її добиває Помірність величезним камінням⁷⁷. Жадібність, не в силах перемогти Розважливість, починає вдавати з себе Бережливість. Перемогти ваду зрештою допомагає Щедрість⁷⁸. Сьомий поєдинок відбувається після завершення битви, коли військо чеснот повертається до свого табору. Хтось раптом нападає на Згоду, намагаючись поранити її мечем. Кривдницею виявляється Распрія, під маскою якої ховається Єресь, яку вбиває Віра⁷⁹.

Треба зазначити, що вбивства вад чеснотами часто описуються у жорстоких деталях, викликаючи асоціації з *fatality* у відомій комп'ютерній грі *Mortal Kombat*. Сором'язливість пробиває горло Хтивості, після чого остання випускає гарячі пари⁸⁰. Гордині після смерті

---

⁶⁶ Prud. Psych. 23-24; Hanna R. The Sources and Art... P. 111.

⁶⁷ Prud. Psych. 204.

⁶⁸ Shanzer D. Allegory and Reality... P. 352-353.

⁶⁹ Prud. Psych. 31-32.

⁷⁰ Prud. Psych. 178-186.

⁷¹ Prud. Psych. 310-329; Kimminich E. The Way of Vice and Virtue... P. 79.

⁷² Prud. Psych. 460.

⁷³ Prud. Psych. 49-50.

⁷⁴ Prud. Psych. 153-154.

⁷⁵ Prud. Psych. 257-258.

⁷⁶ Prud. Psych. 280-283.

⁷⁷ Prud. Psych. 417-418.

⁷⁸ Prud. Psych. 573.

⁷⁹ Prud. Psych. 718.

⁸⁰ Prud. Psych. 50-51.

відрубують голову⁸¹. Розкоші великим камінням вибивають зуби та ламають кістки⁸². Єресь після вбивства розривають на шматки, щоб розвіяти по вітру⁸³. Як зазначає М. Маламуд, така смерть Єреси є втіленням роз'єднувальної сили розбрату, який вона сіє. Це покарання, яке точно відповідає злочину⁸⁴. Дослідники-критики Пруденція вказували на те, що чесноти поводять себе з пороками не по-християнськи. Втім, як зазначає М. Каннінгем, яскраве зображення болі та страждання – елемент стиля Пруденція, який допомагає передати важливі для нього значення та послання⁸⁵.

Важливим способом розкриття персонажів у Пруденція є їх промови, які складають значну частину всього тексту. Вони рясніють алюзіями на Біблійну традицію. Але цікаві вони не тільки цим. Так, Гординя у своїй промові виступає захисницею аристократії та станових привілеїв – це означає, що Пруденцій виступає проти них⁸⁶. Щедрість розмірковує про те, що вищий спокій – не бажати більше, ніж потрібно на сьогоднішній день. Прикладом приводяться птахи, які не думають, що будуть їсти завтра: «Бачиш: з птахів жодна про завтрашній день не подумає, Божій опіці своє харчування довіряючи безстрашно»⁸⁷. Звичайно це порівняння запозичене з Біблії: «Погляньте на птахів небесних: вони не сіють, не жнуть, не збирають у житниці; і Отець ваш Небесний живить їх»⁸⁸. Описуючи Жадібність Пруденцій констатує, що перед нею не встояли навіть деякі діячі Церкви⁸⁹.

Але щоб бути сприйнятою поверховими християнами та язичниками, «Психомахія» мала бути написана у традиційній для них класичній формі. А основний твір латинської класичної літератури – це «Енеїда» Вергілія. Для літератури пізньої античності загалом був характерний жанр центонів – витворів, які склалися з цитат і фраз відомих творів, передусім поем. Як зазначає Х. Томсон, було б великим перебільшенням вважати «Психомахію» центоном Вергілія⁹⁰, але приблизно в 1/10 строчок поеми відчувається вплив «Енеїди». Приведемо декілька прикладів. Вже перші строки основної частини «Психомахії» («О Христе, ти завжди до важкої людської праці бував милосердний»⁹¹) відсилають до молитви Енея, зверненої до Аполлона («Фебе, ти завжди до важкої людської праці бував милосердний»⁹²). Таким початком Пруденцій, ніби, демонструє свої наміри, поставивши Христа на місце Аполлона, одного з ключових божеств пізнього язичництва. Фраза, яку Сором'язливість вигукує над переможеною Хтивістю («Так отримай! – голосить переможно царця»⁹³) є запозиченням з 12 книги «Енеїди»⁹⁴. Промова Гордині розпочинається зі слів:

---

⁸¹ Prud. Psych. 282.

⁸² Prud. Psych. 423-426.

⁸³ Prud. Psych. 719-720.

⁸⁴ Malamud M. A Poetics of Transformation: Prudentius and Classical Mythology. Cornell University Press, 1989. P. 99.

⁸⁵ Cunningham M. Contexts of Prudentius' Poems... P. 66.

⁸⁶ Prud. Psych. 206-219.

⁸⁷ Prud. Psych. 617-618.

⁸⁸ Матфея 6:26.

⁸⁹ Prud. Psych. 498; Mastrangelo M. Prudentius' Psychomachia... P. 7.

⁹⁰ Thomson H. The Psychomachia of Prudentius // The Classical Review. 1930. Vol. 44, No. 3. P. 111.

⁹¹ Prud. Psych. 1.

⁹² Vegr. Aen. VI, 56.

⁹³ Prud. Psych. 53.

⁹⁴ Vegr. Aen. XII, 296.

«Як вам не сором»⁹⁵. З тих же слів розпочинається гордовита промова Ремула до троянців в облозі⁹⁶. Інколи у «Психомакхії» передаються не повноцінні фрази, але ідеї, що виходять з «Енеїди». Промова Жадібності закінчується фразою: «Важливості немає, зброєю тріумф чи обманом дається»⁹⁷. Це перегукується з ідеєю у Вергілія: «Підступ чи мужність, хто стане питати, коли йдеться про ворогів?»⁹⁸.

Як людина з класичною освітою Пруденцій був знайомий не тільки з Вергілієм, а й з усією язичницькою літературною та міфологічною традицією, яка представлена у його творі. Зокрема, загробний світ фігурує під назвами Тартар та Аверн⁹⁹. Останнє – це озеро у Південній Італії, біля якого за міфологією знаходився вхід до царства мертвих. Саме ним скористався Еней у шостій книзі Енеїди¹⁰⁰. Декілька разів у «Психомакхії» згадується бог Марс¹⁰¹, один з найбільш шанованих язичницьких богів, бойовність якого корелювалася з тоном поеми. Згадується і Беллона – жіноча римська богиня війни¹⁰². Основний літературний прийом, який використовує Пруденцій – це просопея, при якому неживим предметам, абстрактним поняттям надаються людські риси, мова або поведінка. Цей принцип був не новий для античної літератури, його використовував вже Гомер в «Іліаді». Активно використовував просопею автор I ст. від Р.Х. Стацій у своїй «Фіваїді»¹⁰³. Новація Пруденція полягає у тому, що абстракціями є всі його основні персонажі. Використання класичної традиції важливо у світоглядному контексті. На відміну від деяких християнських авторів Пруденцій не відкидає римську історію, а навпаки – включає Рим і його політичний успіх у всесвітню історію від створення світу до страшного суду¹⁰⁴. Як зазначає Ч. Вітке, Пруденцій не був ворогом класичної латинської поезії. Майже кожен аспект його поезії класичний у своїй основі. Але старі форми він наповнює новими функціями та ідеями, пов'язаними з системою життя, запропонованою християнством¹⁰⁵. Можна погодитись з думкою М. Сміта, що Пруденцій був першим християнським поетом, здатним створити високоякісну імітацію римської класичної літератури¹⁰⁶.

Але язичницькі алюзії допомагають створити лише форму поеми. Будучи апологетом християнства, Пруденцій намагається прищепити своїм читачам християнську мораль та етику. Для цього у тексті широко використовуються приклади зі Святого Письма, передусім у промовях персонажів. Сором'язливість апелює до історії Олоферна та Юдифь. Юдифь була мешканкою міста Ветулії, яке тримали в облозі війська Навуходоносора II. Щоб врятувати місто, вона відправилась до полководця вавилонян (у Пруденція – асирійців) Олоферна, втерлася до нього в довіру та, дочекавшись слушної нагоди, вбила його. Смерть «вождя-

---

⁹⁵ Prud. Psych. 206.

⁹⁶ Vegr. Aen. IX, 598; Див.: Thomson H. The Psychomachia of Prudentius... P. 112.

⁹⁷ Prud. Psych. 550.

⁹⁸ Vegr. Aen. II, 392-393.

⁹⁹ Prud. Psych. 90, 99.

¹⁰⁰ Vegr. Aen. VI, 443.

¹⁰¹ Prud. Psych. 118, 215.

¹⁰² Prud. Psych. 236, 557.

¹⁰³ Див.: Malamud M. A Poetics of Transformation... P. 55-56.

¹⁰⁴ Mastrangelo M. The Decline of Poetry... P. 324.

¹⁰⁵ Witke C. Prudentius and the Tradition of Latin Poetry... P. 520-524.

¹⁰⁶ Smith M. Prudentius' Psychomachia... P. 104.

перелюбника» Олоферна Пруденцій подає як покарання за хтивість¹⁰⁷. Також Сором'язливість згадує про непорочне зачаття Ісуса Христа Дівою Марією. Після цього, на думку поета, хтивість взагалі має зникнути з думок християн¹⁰⁸. Закінчивши промову, Сором'язливість омиває клинок у річці Йордан, де хрестився Христос¹⁰⁹. На думку М. Мастранджело, меч тут виступає метафорою душі християнина. Очищена через хрещення вона звільняється від первородного гріха¹¹⁰. Терплячість після свого поєдинку повертається до війська у супроводі Іова¹¹¹. Іов – символ терплячості у християнстві, у якого забрали все, щоб перевірити його віру. Але навіть перед обличчям страждань Іов зберіг свою віру у Бога, за що зрештою був винагороджений. Надія, критикуючи гордість, приводить загальновідому історію Давіда та Голіафа в світлі зверхності останнього до опонента¹¹². Помірність у контексті критики зажерливості згадує історію Іонафана. Той був сином царя Саула. Під час війни він по незнанню порушив заборону батька їсти до вечора і поїв меду. Саул, дізнавшись про це, хотів вбити сина, але зрештою цього не зробив через прохання народу. Хоча у трактуванні Пруденція спасіння Іонафана стало результатом каяття: «Але розкаявся він і жереб не був плачевний»¹¹³. Згадують у промовах Біблійну традицію не тільки чесноти, а й пороки. Так, Гординя розповідає про Адама і його гріхопадіння як прояв цієї вади: «Був би голим досі, не дотримайся він наших навіювань»¹¹⁴. Жадібність серед своїх «жертв» згадує Іуду (який зрадив Христа), Єрихон (стіни якого впали від крику ізраїльтян) та Ахава (ввів у Ізраїльському царстві культу Ваала та Астарті та піддав переслідуванню пророків)¹¹⁵.

Як щирий християнин Пруденцій знав не тільки Біблійну традицію, а й твори діячів Церкви. Історик Р. Ханна пише про великий вплив ідей апостола Павла (це так званий паулінський топос) на «Психомахію»¹¹⁶. Дійсно, ідея боротьби проти пороків як збройного конфлікту звучить у Павла в промові до ефесян: «Для цього прийміть зброю Божу, щоб ви могли протиставити в день злий і, все подолавши, встояти»¹¹⁷. На думку М. Сміта, основою для вступної частини «Психомахії» послужив трактат Амвросія Медіоланського «Про Авраама», написаний незадовго до неї¹¹⁸. Серед джерел натхнення та моральних камертонів поеми дослідники виділяють також Тертуліана, Кипріана та Лактанція¹¹⁹.

Зрештою, метою всієї цієї боротьби у душі автор бачить у настанні миру та спокою. У «Психомахії» Згода промовляє дуже сильні слова: «Мир – нагорода минулої війни, всіх лих

---

¹⁰⁷ Prud. Psych. 62.

¹⁰⁸ Prud. Psych. 72.

¹⁰⁹ Prud. Psych. 99.

¹¹⁰ Див.: *Mastrangelo M. The Roman Self in the Late Antiquity...* P. 97.

¹¹¹ Prud. Psych. 164.

¹¹² Prud. Psych. 291-299; див. також: *Harris M. Flesh and Spirits...* P. 58.

¹¹³ Prud. Psych. 401.

¹¹⁴ Prud. Psych. 227.

¹¹⁵ Prud. Psych. 530-537.

¹¹⁶ *Hanna R. The Sources and Art...* P. 108.

¹¹⁷ До ефесян 6:13.

¹¹⁸ *Smith M. Prudentius' Psychomachia...* P. 83.

¹¹⁹ *Barasch M. Despair in the Medieval Imagination // Social Research. 1999. Vol. 66, No. 2. P. 566; Hench A. Sources of Prudentius' Psychomachia // Classical Philology. 1924. Vol. 19, No. 1. P. 79; Альбрехт фон М. История римской литературы... С. 1488.*

нагорода; зірки миром сильні, земля утверджується миром. Богу без миру нічого не мило»¹²⁰. Символом миру у душі, її досконалості Пруденцій робить будівництво храму¹²¹. Власне, побудувати святилище душі пропонує Віра: «Нехай шанований храм і серед наших збудується станів»¹²². Церква душі порівнюється з храмом Соломона в Єрусалимі. Пруденцій дає читачу загальний схематичний опис святилища. Над входом є арка, над якою написані імена дванадцяти апостолів¹²³. Храм прикрашений різноманітним дорогоцінним камінням: хризолітами, сапфірами, берилами, сардоніксами, топазами, перлами¹²⁴. Але ключовий елемент храму – це престол, на якому сидить Мудрість. У руках вона тримає скіпетр, який цвіте як живе дерево. Звичайно, Пруденцій тут знову робить посилання на Біблійну традицію – на скіпетр Аарона, про що сам повідомляє¹²⁵. В традиції Старого Заповіту цвітіння скіпетру Аарона було символом прихильності Бога до нього та всього коліна левітів. Цікаво, що Вергілій у своїх «Георгіках» обіцяв побудувати храм на честь Августа: «Там на зеленому лузі з мармуру храм я споруджу»¹²⁶. Вважається, що виконанням цієї обіцянки стала «Енеїда». Тож, у завершенні твору Пруденція можна побачити не тільки прояв християнської дидактики, а й чергову відсилку до класичного автора. Завершується «Психомахія» констатацією того, що битва в душі між чеснотами та пороками є неминучою. І тільки Христос може допомогти людині перемогти свої вади і символічно розмістити дорогоцінні каміння на своїх місцях у храмі душі¹²⁷.

Висновки. Попри офіційну заборону язичництва наприкінці IV ст. релігійна боротьба в Римській імперії продовжувалася. Християни відчували необхідність продовжувати пропаганду християнської етики та моралі. Форми традиційних релігійних творів (теологічних трактатів, промов у формі діатриби) підходили не для всіх. Для проповіді серед освічених кіл інтелігенції більше підходив жанр художньої літератури. Саме через нього поширювати християнську мораль намагався Пруденцій. Його твір «Психомахія» – перша в історії римської літератури алегорична поема, є унікальним явищем. Вона поєднує в собі новаторство та традиціоналізм, використання язичницької форми та християнської етики. Автор використовує літературний прийом просопеї, коли умовним поняттям даються антропоморфні форми. Пруденцій «змушує» зійтися у семи поєдинках чесноти з пороками у людській душі. Дати кращу характеристику персонажам допомагає опис їх зовнішності та промови, які вони постійно проголошують. Хоча форма поеми є новаторською, стилістика «Психомахії» багато в чому орієнтується на другу половину «Енеїди» Вергілія, яка рясніє батальними сценами. У той же час естетика твору є абсолютно християнською, «Психомахія» рясніє алюзіями на Біблійну традицію. Як будь-який хороший літературний твір «Психомахія» має кілька пластів. На першому представлений опис боротьби чеснот і пороків у душі людини. На другому дається картина утвердження християнства у боротьбі з язичництвом та ересями. Третій пласт показує

---

¹²⁰ Prud. Psych. 770-772.

¹²¹ Див.: *O'Hogan C.* Prudentius and the Landscapes of Late Antiquity... P. 128.

¹²² Prud. Psych. 814.

¹²³ Prud. Psych. 839. Див.: *Mastrangelo M.* The Roman Self in the Late Antiquity... P. 58.

¹²⁴ Prud. Psych. 854-871.

¹²⁵ Prud. Psych. 884.

¹²⁶ Verg. Geogr. III, 14; див.: *Альбрехт фон М.* История римской литературы... С. 1489.

¹²⁷ Prud. Psych. 911-912.

есхатологічну боротьбу добра зі злом. Найцікавіший в історичному контексті другий пласт, який показує Церкву в момент найбільшого триумфу остаточного утвердження в якості державної релігії. Але і в цей момент християни відчують вразливість своєї релігії, необхідність подальшої боротьби за свідомість людей. Дослідження твору Пруденція у контексті епохи допомагає краще зрозуміти складність і неоднозначність релігійного життя в Римській імперії рубежу IV-V ст. Враховуючи амбівалентність епохи назву «Психомакія» можна перекласти не тільки як «Битва у душі», але й як «Битва за душі».

Dmytro Pukhovets

Development of Christian Morality in Prudentius' *Psychomachia*

Abstract: The purpose of the article is to study Prudentius' *Psychomachia* in the context of the religious and socio-political atmosphere of the Roman Empire at the end of the 4th and beginning of the 5th centuries A.D. After the adoption of laws against pagans by Emperor Theodosius I in the early 390s, Christianity supposedly finally defeated the old cults. But in reality, Christians felt the need to continue the struggle for the consciousness of pagans and their superficial co-religionists. Another problem was the heresies - the teachings of Arius, Photinus, and Priscillian, which undermined the unity of the Christian community from within.

Psychomachia is the first Latin allegorical poem about the battle of virtues and vices in the human soul. Seven duels take place between them in an unspecified place outside of space and time. The description of their appearance and the speeches they constantly make help to give a better understanding of the characters. The purpose of the writing was the glorification of Christian morality and worldview, and the polemical struggle against paganism and heresies. Although the form of the poem is innovative, the style of *Psychomachia* is largely based on the second half of Virgil's *Aeneid*, which is full of battle scenes. Prudentius does not ignore Roman literature and history but tries to fit it into the Christian tradition. At the same time, the aesthetics of the work are absolutely Christian. There are many allusions to the biblical tradition in *Psychomachia*. Like any good literary work, poem has several layers. The first one presents a description of the struggle of virtues and vices in the human soul. The second one gives a picture of the establishment of Christianity in the fight against paganism and heresies. The third layer shows the eschatological struggle between good and evil. The combination of a unique genre, classical tradition and Christian content makes *Psychomachia* a unique monument of the age of transition from Antiquity to the Middle Ages, which helps to better understand the essence of this age and this transition.

Keywords: Roman Empire, Byzantium, Middle Ages, literature, Christianity, paganism